

УДК 002.2:001.92(477) "17"

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук, головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України

Жанрово-типологічний та тематичний склад видань з природничих наук та техніки в Україні у XVIII столітті

Характеризуються головні тенденції, особливості розвитку книгодрукування з природничих наук та техніки, аналізуються характерні риси та закономірності формування жанрово-типологічного і тематичного складу природничо-наукових видань і головні етапи їхнього випуску в Україні у XVIII ст.

Ключові слова: історія книги, галузеве книгодрукування, природничо-наукова книга, типологія видань, XVIII ст., Україна.

Одними з найважливіших факторів повноцінного функціонування таких сфер, як наука, освіта, просвітництво у XVIII ст. в Україні, як і в інших країнах Європи, були видавнича справа, розповсюдження та використання природничо-наукових книг. Тому на часі постає *необхідність* окремого наукового дослідження розвитку природничо-наукової і технічної книги та галузевого книгодрукування зазначеного періоду. Його *актуальність* зумовлена не тільки відсутністю репертуару галузевого книгодрукування в Україні, зокрема із зазначеної тематики, недостатнім дослідженням його як явища культури, а й необхідністю вивчення витоків сучасних інформаційних ресурсів з природничих і технічних галузей знань в Україні. Проблеми походження, створення, розповсюдження та функціонування видань з астрономії, фізики, математики, хімії, географії та з інших природничих (а також технічних) наук в українському суспільстві у XVIII ст. не знаходили ще всебічного ґрунтовного вивчення, зокрема залишається недостатньо дослідженим процес формування жанрово-типологічного та тематичного складу видань природничо-наукової тематики аналізованого періоду.

Для XVIII ст. функціональне призначення видань, тобто фіксація і залучення читачів до певного кола наукових знань, є найпліднішим критерієм визначення природничо-наукової книги [13, с. 166]. У XVIII ст., як і раніше, під словом "книга" мали на увазі цілісний текст, твір у рукописній чи друкованій формі незалежно від обсягу праці. Поняття "наукова книга" варто розглядати в історичному контексті з позицій її функціонального призначення [2, с. 64]. Природничо-наукова книга від самого початку свого виникнення до XIX ст. була синкретичною і поліфункціональною. Досягнення в природничих науках в Україні у XVIII ст. значною мірою залежали не тільки від рівня розвитку теоретичної думки, а й від стану розвиненості техніки та господарства. Природничі, технічні та медичні науки в той час були міцно взаємозв'язані, тому розглядати природничо-наукову книгу треба у співвідношенні з технічною та медичною. Їх певна єдність становить цілісний масив джерел з природничих наук [13, с. 50].

При аналізі жанрово-типологічного та тематичного складу видань автор додержувався розуміння поняття "тип" як головної ознаки, що характеризує диференціацію книг за їхнім соціальним функціонуванням [16, с. 223—224]. Хоча досі немає їхнього загальноприйнятого типологічного правила розподілу (деякі дослідники виділяють одну або декі-

лька класифікаційних ознак), за головний було обрано принцип цільового та читачького призначення. Поняття "вид" відноситься до класифікації за будь-якою іншою ознакою, що характеризує певні групи книг: за мовою, формою, місцем створення, походженням автора, особливостями використання та ін. [17, с. 11]. Поняття "жанр" розкриває внутрішню структуру типів наукової книги в певній єдності їх специфічних властивостей форми та змісту. Це поняття узагальнює характерні риси, що властиві великій групі творів, особливості яких визначаються здебільшого метою та читачьким призначенням тієї чи іншої книги [12, с. 273].

Жанрово-типологічна диференціація видань відбиває, з одного боку, стан класифікації знань самої науки, а з іншого — потреби суспільства у необхідності функціонування певних видів видань у різних сферах людської діяльності, зокрема — виробництві, науці, освіті. Становлення жанрово-типологічного та тематичного складу видань природничо-наукової тематики зумовлено загальним розвитком науки, техніки, освіти, диференціацією як самих знань з природничих наук, так і читачького та цільового призначення цих видань. Поява певних типів та жанрів наукової книги свідчить про якісно новий рівень розвитку науки, коли виникла потреба в подальшій класифікації знань та диференціації самої науки, її виокремленні у самостійну галузь соціальної діяльності [7, с. 146].

У дослідженні розвитку природничо-наукової й технічної книги, жанрово-типологічного та тематичного складу природничо-наукових і технічних видань XVIII ст. вже чимало зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками книги. Насамперед слід відзначити дисертації, присвячені історії російської технічної книги у XVIII ст., а саме праці О. Чубар'яна "Техническая книга в России в эпоху Петра Великого (М., 1946) та Т. Пшеничної "Русская техническая книга 1725—1800" (М., 1984), де вивчаються проблеми періодизації розвитку книги в Росії у XVIII ст., тематичного та жанрово-типологічного її складу, стану книгодрукування з аналізованої тематики. Також варто назвати фундаментальну працю В. Данилевського "Русская техническая литература первой четверти XVIII века" (М., 1954), в якій розкриваються умови створення та функціонування технічної книги в Росії на початку XVIII ст. Загальні закономірності розвитку природничо-наукової та технічної книги, особливості її функціонування, проблеми жанрово-типологічної класифікації досліджуються в працях Ф. Кузіна "Естественно-научная, техническая и медицинская книга" (М., 1992), А. Маркушевича "Эволюция научной книги в Западной Ев-

ропе" (М., 1968), Л. Ольшки "История научной литературы на новых языках" в трьох томах (М.—Л., 1932—1933), А. Черняка "Типология технической книги" (М., 1974) та його ж "История технической книги" (М., 1981), І. Шуригіної "Жанры научной литературы" (М., 1986). Методологічні підходи щодо аналізу наукової та технічної книги XVIII ст. розкриваються в працях А. Жбіковської-Мігонь, Н. Зелінської, С. Кулешова, Т. Новак (Nowak), в яких, зокрема певна увага приділяється дослідженню періодизації книгодрукування з природничих наук та техніки в Україні у XVIII ст., вивченню жанрово-типологічного складу видань цієї тематики, особливостям їхнього створення та функціонування в суспільстві. Репертуар видань з природничо-наукової тематики складений на підставі праці Я. Запасака й Я. Ісаевича "Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків..." (Львів, 1984).

У процесі вивчення розвитку природничо-наукового книгодрукування в Україні у XVIII ст. автор дослідив історичні умови розвитку природничо-наукової та технічної книги, центри її видання, проаналізував тематичний склад видань з окремих галузей природничих наук, визначив головні етапи та характерні особливості їхнього друкування [8]. Відповідно до суспільного розвитку, особливостей книгодрукування та кількісних характеристик ним запропоновано гіпотезу щодо періодизації видання книг природничо-наукової тематики XVIII ст. в Україні, яка передбачає такі етапи:

— перший період — 1700—1745 рр. — "становлення природничо-наукового книгодрукування", коли було випущено 6 праць з природничих наук (у тому числі 3 книги з географії). Природничо-наукові відомості цих видань йдуть у тому руслі розвитку наукових знань, які характерні для XVII ст. з домінуванням методів схоластики, під певним авторитетом Арістотеля, хоча в цей час наукова думка почала все більше наближатися до надбань, постулатів науки Нового часу;

— другий період — 1746—1772 рр. — "формування жанрово-типологічного та тематичного репертуару природничо-наукових видань". У цей період було надруковано 37 видань з досліджуваної тематики. Він характеризується пошуком нових жанрів і форм викладу матеріалу, формуванням тематичного складу видань з природничих та технічних наук. До того ж середина XVIII ст. відзначалась початком Просвітництва в Польщі (Речі Посполитій, до якої належала Правобережна Україна). У цей час значно збільшилась кількість видань. У Польщі аналізований період відзначився піднесенням промисловості, торгівлі, сільського господарства, духовної культури. У середині XVIII ст. відбулися перші спроби реформи навчальних програм середніх навчальних закладів щодо розвитку реальної освіти, у викладанні ввели нові дисципліни з природничих та прикладних наук, були засновані перші наукові товариства;

— третій період — 1773—1800 рр. — збільшення випуску видавничої продукції та подальша диференціація видового та тематичного складу природничо-наукових видань — зумовлений різким піднесенням книговидавничої діяльності, заснуванням нових друкарень, нових форм організації видавничої справи, розширенням друкарських можливостей (нові шрифти та інше оснащення друку), зростанням тиражів, появою нових видів видань. За цей період було надруковано 95 видань природничо-наукової тематики. Усього протягом XVIII ст. в Україні вийшло 138 видань досліджуваної тематики, з яких 76% (105 видань) — у Львові.

Запропоновані періоди розвитку природничо-наукового книгодрукування зумовлені не тільки кількісними показниками, а й соціокультурними факторами. Загальні чинники суспільного життя формували певні закономірні етапи та взаємозв'язки розвитку науки, освіти, книгодрукування. Проте періодизація видань природничо-наукової тематики зумов-

лена також і специфічними особливостями етапів розвитку книгодрукування, як-то відновлення друкарського обладнання після пожежі в друкарні Львівського єзуїтського колегіуму (1745—1746) або заснування у 1772 р. у Львові потужної друкарні А. Піллера.

З другої половини 40-х років XVIII ст. почали виходити різні за жанром природничо-наукові видання: енциклопедії, навчальні посібники і програми, загальні нариси з окремої науки та ін. З'явилися видання з техніки, багатогалузеві видання. Характерно, що саме латиною (мовою освіти та науки того часу) друкували більше ті видання, які стосувались навчального і науково-дослідницького матеріалу: це програми публічних доповідей, наприклад, "Загальне пізнання землі і небосхилу протягом двохрічного курсу..." (Львів, друк. колег., 1747), навчальні посібники — "Основи географії або короткий і легкий спосіб..." (Львів, друк. колег., 1746), "Географія держав або короткий нарис історії" Константина Шанявського (Львів, друк. Трійці, 1748), праці на основі курсів лекцій, наприклад, "Наука військових мистецтв, архітектури, піротехніки... або лекції з математики математичних курсів в Львові, що були прослухані... на підставі курсу математики Фаустина Гродзицького" Ігнатія Богатка (Львів, друк. колег., 1747), публічні диспути і захисти тез наукових досліджень — "Пропозиції з загальної філософії... захищені на звання магістра в Львівському університеті в липні 1761 р." Кастана Тегоборського (це тези з логіки, психології, фізики) (Львів, друк. колег., 1761), "Короткі пропозиції з математичного пізнання..." (Львів, друк. акад., 1763) та ін.

Видання польською мовою в основному носили практично-рекомендаційний та дидактичний характер, наприклад, "Математичні науки частково відомі..." (Львів, друк. колег., 1768 — це здебільшого відомості для потреб практичної геометрії та цивільної архітектури), "Таблиці сходу і заходу сонця на кожний день року для заведення годинників та для майстрів годинників призначені" (Почаїв, 1757), "Два вивірені секрета і дивних речей вперше в лікуванні людей від різних хвороб використані, а також для збереження худоби..." Джоржа Берклі (Львів, друк. Трійці, 1747), "Аптека домашніх лік, які кожний може без лікаря для здоров'я використовувати, як для людей, так і для худоби" (Львів, 1756), "Наука здоров'я або ефективні засоби, з допомогою яких власне здоров'я зберегти можна" Людовіка Корнарі (Львів, друк. акад., 1765) тощо. Третина видань другого періоду, а саме 13 книг, була розрахована на навчальний процес, це: "Основи математики, а саме арифметичні і геометричні правила, які використовуються при навчанні у Львівському колегіумі" (Львів, друк. колег., 1759), "Рахівник польський, тобто зібрання правил арифметики і алгебри" Йозефа Торжевського (Бердичів, 1760), "Арифметика тобто наука рахування..." Томаша Секежинського (Львів, друк. акад., 1763), "Розмова про розуміння географічної мапи Америки" (Львів, друк. колег., 1760), "Питання з географії і геометрії" (Львів, друк. колег., 1762), "Питання з військової архітектури... в братському колегіумі Львова" (Львів, друк. колег., 1762) тощо. Серед них були видання, присвячені описам змісту навчальних програм, вимогам до молоді при вступі до навчальних закладів (програми та запитання) та в навчанні, наприклад, "Питання академічні для вдосконалення навичок з географії, а саме до першої її частини, тобто стосовно розуміння сфер географії, які викладають в Львівському колегіумі..." (Львів, друк. колег., 1759), "Питання з географії і геометрії" (Львів, друк. колег., 1762,) та ін. Деякі з них — переклад на польську мову навчальних курсів, які читались латиною, наприклад, "Елементи цивільної архітектури..." Кастана Здзанського (Львів, 1749 р.).

Більшість з цих видань було опубліковано в друкарні Львівського колегіуму, і відповідали потребам навчального процесу саме цього закладу. У Польщі з середини XVIII ст.

наближення до "реальної освіти" змусило приділяти більше уваги природничим і технічним наукам. Це позначилося на тематиці книг, серед яких значне місце займали видання з математики, географії, цивільної і воєнної архітектури, техніки. Більшість праць аналізованого (другого) періоду (1746—1772), створені в Україні, були розраховані на місцеві потреби. Перекладів іноземних творів було відносно мало (на відміну від Росії) — усього 5.

Ситуація якісно змінилась у наступний період: в останню третину XVIII ст. видавалося багато творів іноземних авторів (38 видань). Поступово зростали темпи друку природничо-наукової літератури: з одного видання на рік у середині XVIII ст. (другий період) до трьох видань в останню третину (третій період). Звичайно, друкарні України поступалися темпами зростання природничо-наукових видань великим науковим і книговидавничим центрам Росії або Польщі, але тенденції нарощення друкування природничо-наукової книги в Україні були такі самі, як і в більшості країн Європи. Наприклад, у друкарні Петербурзької АН (провідній у Росії до кінця XVIII ст.) у 50-х роках XVIII ст. друкувалось 5—6 видань природничо-наукової тематики на рік [14, с. 71]. Надалі цей показник в друкарні Петербурзької АН різко зростає. Такі ж зрушення відбувалися і в Польщі. За дослідженнями книгодрукування з техніки в Польщі у 1450—1850 рр. Т. Новака, у першій половині XVIII ст. у Речі Посполитій було надруковано 29 видань з техніки, а в другій половині XVIII ст. вже 267, тобто темпи друкування зростають з 5—6 разів на рік у середині століття до 20—30 книг наприкінці [1, с. 335].

За останню третину XVIII ст. в Україні було видано більше двох третин книг від усієї кількості видань природничо-наукової тематики цього століття. Можна сказати, що це був рубіж, який знаменував перехід до інтенсивнішого випуску природничо-наукової літератури порівняно з попередніми періодами. Враховуючи невелику її кількість протягом першого періоду (1700—1745), а саме — 6 книг, можна сказати, що цей асортимент друкованої продукції був обмежений у книгодрукуванні України у першій половині XVIII ст. Це зовсім не зменшує їх ролі як культурного явища, навіть навпаки, і констатує тільки те, що у випуску літератури з природничих наук ще не було суспільної необхідності, й відповідно він не став ще типовим явищем у розвитку науки та книговидаванні [9, с. 69]. Певні потреби в науковій літературі, звичайно, були, але задовольнялись вони за рахунок іноземних видань та рукописів і "працювали" переважно задля "нагромадження" наукових знань, на майбутній розвиток природничо-наукової думки в Україні.

В Україні у XVIII ст. природничо-наукові праці випускали 16 друкарень, які діяли в той чи інший період свого існування. Типологічний аналіз показав неоднорідність процесу формування природничо-наукових видань. Перший період характерний тим, що їхнє видання ще не носило суспільного характеру. В другому періоді починають уже фор-

муватися певні типи природничо-наукових видань, а саме — науковий, навчальний, виробничий. Основною суспільною метою книговидавання було пізнання, навчання, практичне використання. В останню третину XVIII ст. продовжував поглиблюватися типологічний розподіл видань природничо-наукової тематики. Головною його ознакою стало цільове призначення. Відповідно до цього природничо-наукові видання можна розподілити на: 1) призначені для розповсюдження результатів та підсумків наукових дослідів (дисертації, трактати, академічні досліді, тези тощо); 2) призначені для популяризації наукових знань та для використання їх у виробничо-практичній діяльності (рекомендаційно-практичні поради, описи технологій та виробничих процесів тощо); 3) навчальні видання різного рівня знань (підручники, навчальні посібники, програми, курси лекцій, переліки питань тощо); 4) довідники, енциклопедії, словники (універсальні та галузеві). Але чіткої типологічної межі між цими виданнями ще немає. Протягом XVIII ст. в Україні, як і в інших країнах Європи, відбувався процес формування природничих і технічних наук, тому й природничо-наукові видання відзначались ще певною синкретичністю жанрово-типологічних характеристик та тематики, поєднуючи риси наукової, навчальної, науково-популярної, довідкової та виробничої літератури [11, с. 97].

Наукові видання з природничих наук представлені такими жанрами: трактати — 10, дисертації (повідомлення, "роздуми") — 8, описи дослідів — 16, тези — 8, наукові повідомлення — 4, огляди з певної галузі науки — 10. Серед цих жанрів можна виділити такі різновиди, як діалоги, катехізиси, короткі повідомлення, описи окремої проблеми, тези досліджень, статті, диспути, захисти тез тощо.

Навчальні видання представлені такими жанрами: посібники — 9, підручники — 8, курси лекцій — 2, переліки питань, завдань, правил, вправ і програм — 9, короткий виклад окремої дисципліни — 5. Усього 33 видання, але варто пам'ятати, що у XVIII ст. більшість наукових, науково-популярних, рекомендаційно-практичних та довідкових публікацій мали дидактичний характер [10, с. 36]. У навчальній літературі широко використовувались такі прийомі викладу матеріалу, як діалог, короткий огляд предмета, огляди певних проблем у вигляді катехізису, дефініцій, схолий тощо. Хоча науково-популярний жанр був характерним для багатьох видань, але науково-популярна література як окремий тип у галузі природничих наук почала ще тільки формуватись.

Досить значне місце за кількістю природничо-наукової літератури займала виробничо-практична, представлена широкою низкою таких жанрів, як практично-рекомендаційні поради та посібники — 26 видань, описи технологій — 5, методичні розробки — 3, огляд з певних галузей знання — 4, довідники та продовжувані — по одному. Це — і роздуми, і відповіді, і наставлення, перелік питань та відповідей, епістолярний жанр тощо (див. табл.).

Таблиця

Характеристика видань природничо-наукової тематики, що були надруковані в Україні у XVIII ст. за жанрово-типологічною і мовною ознаками, за періодами їхнього друкування та за місцем публікації

Періоди, мова та місце видання	Типи										Жанри											
	наукові	навчальні	виробничі	довідкові	всього	трактати	дисертації	описи досліджень	тези	наукові повідомлення	огляди з певних галузей наук	навчальні посібники	підручники	короткий виклад окремих дисциплін	курс лекцій	переліки питань, прав, правил	практично-рекомендаційні поради	опис технологій	методичні розробки	енциклопедії	таблиці	інше
I-й період (1700—1745)	3	1	1	1	6	-	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
за мовою польською	2	-	1	1	4	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-

Періоди, мова та місце видання	Типи					Жанри																	
	наукові	навчальні	виробничі	довідкові	всього	трактати	дисертації	описи досліджень	тези	наукові повідомлення	огляди з певних галузей наук	навчальні посібники	підручники	короткий виклад окремих дисциплін	курс лекцій	переліки питань, прав, правил	практично-рекомендаційні поради	опис технологій	методичні розробки	енциклопедії	таблиці	інше	
латинською	1	1	-	-	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
II-й період (1746—1772)	14	13	6	4	37	2	1	7	2	2	4	3	-	-	2	4	3	-	1	4	1	1	
за мовою польською	3	10	5	4	22	1	-	2	-	-	2	3	-	-	1	4	3	-	1	4	1	-	
латинською	11	3	-	-	14	1	1	5	2	2	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
французькою	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
III-й період (1773—1800)	39	19	31	6	95	8	7	8	6	2	3	6	8	5	-	5	22	5	2	1	1	6	
за мовою польською	6	12	19	2	39	5	-	2	-	-	2	1	2	5	-	3	12	5	-	-	-	2	
латинською	22	4	2	2	30	2	6	2	6	-	-	4	3	-	-	2	2	-	-	1	-	2	
російською	7	2	2	1	12	-	-	4	-	-	1	-	3	-	-	-	3	-	-	-	1	-	
німецькою	2	1	7	1	11	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	4	-	2	-	-	2	
французькою	2	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
кирилицею	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	
Всього	56	33	38	11	138	10	8	16	8	4	10	9	8	5	2	9	26	5	3	6	2	7	
за місцем видання																							
Львів до 1773 р.	16	13	6	5	40	2	1	5	2	2	4	5	-	-	2	5	5	-	1	5	-	1	
Львів з 1773 р.	26	13	22	4	65	4	7	6	5	2	1	1	7	5	-	2	12	4	2	1	-	6	
Правобережна Україна до 1793 р.	5	4	6	1	16	2	-	1	1	-	1	1	1	-	-	2	5	1	-	-	1	-	
Правобережна Україна з 1793 р.	2	-	4	-	6	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	
Київ	2	-	-	-	2	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Лівобережна Україна	2	-	-	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Південна Україна	37	3	-	1	7	1	-	-	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Всього	56	33	38	11	138	10	8	16	8	4	10	9	8	5	2	9	26	5	3	6	2	7	

Довідкова література, що подавала відомості з природничих наук, була представлена у вигляді енциклопедій (6 видань), таблиць, книготорговельних каталогів, покажчиків, прейскурантів, довідників та ін.

Загалом можна констатувати, що в той час серед природничо-наукових видань в Україні були розповсюджені компіляції та огляди з певної галузі знань. Вони стали продовженням середньовічної традиції і створювались вченими-ерудитами, які здобували знання з книг, аналізуючи і порівнюючи тексти. Після публікації таких творів, згідно із старовинною університетською традицією, вченому, котрий прагнув одержати наукову ступінь, надавалось право публічного обговорення і захисту його наукової праці. Наприкінці XVIII ст. друкування наукових дослідів відбувалося вже після публічного обговорення, але форма захисту на вчений ступінь і публікації, пов'язані з цим, звичайно продовжувались. Оприлюднення тез, публічних дослідів та "демонстрацій" проходили вже після події, тобто це була своєрідна форма звіту наукової діяльності або наукового повідомлення. До речі, ці публікації здійснювались досить оперативним, як правило, того самого року, в якому відбувалась певна наукова подія. Готували до друку такі видання декілька місяців.

Природничо-наукові праці за подачею матеріалу випускали у вигляді: синтетичного огляду будь-якого предмета (компендіум) — діалог, нарис, трактат та ін. (компіляції з різних (здебільшого західноєвропейських) творів, які не включали власних наукових розроблень і досліджень авто-

рів); підручників для учнів середніх і вищих шкіл (в основному видання, в основу яких були покладені лекції того чи іншого викладача; іноді коментарі на той чи інший трактат у рамках певної дисципліни: в руслі популяризації наукових знань як в Росії, так і в Польщі, академічні підручники перероблялись у шкільні для середніх навчальних закладів, останні друкувались більшим тиражем, наприклад, видання на замовлення "Комісії з запровадження народних училищ" в Росії або "Едукаційної комісії" в Польщі); повідомлення про емпіричні дослідження (особливо з медицини і фізики); нариси, які наближались до науково-популярної літератури; полемічні твори (як правило, наукові трактати були своєрідними коментарями праць західноєвропейських вчених); поради з медицини, землеробства, техніки, рослинництва, кожне четверте видання природничо-наукової тематики в Україні.

Вони зазвичай, були з присвятою, подякою певним особам, передмовою широкого змісту, мали коментарі. Частіше праці починались з огляду літератури, що стосувалась того чи іншого питання, або з катехізису чи переліку дефініцій і правил ("геометричний метод"). Форма діалогів часто використовувалась у підручниках, поради. Видання природничо-наукової тематики мали розвинутий науково-довідковий апарат: покажчики термінів та осіб, списки літератури, примітки, двомовні словники, ілюстрації, таблиці, графіки (у виданнях з техніки, математики, астрономії, фізики тощо).

У працях вчених знаходили певний відгук новітні досягнення західноєвропейської науки, які творчо перероблялися і служили основою для подальших самостійних пошуків. Звичайно, різноманітні природничо-наукові видання відповідали певному рівню запитів. Наприклад, праці з математики, як і багатьох інших галузей природничих наук, можна згрупувати за функціональною ознакою у такі підрозділи: посібники для початкової освіти з елементарними математичними правилами і діями ("Основи математики, а саме арифметичні та геометричні правила, які використовувались при навчанні у Львівському колегіумі" (Львів, друк. коллег., 1759), "Рахівник польський..." Йозефа Торжевського (Бердичів, 1760), "Короткі пропозиції з математичного пізнання..." (Львів, друк. акад., 1763) та ін.); праці, що стисло розкривають основи математичних наук, наприклад, "Перші основи раціональної філософії..." Станіслава Клечевського (Львів, друк. акад., 1772)); навчальні посібники з певної галузі математики ("Питання з геометрії про лінії і площі для навчання молоді" (Львів, друк. коллег., 1760), "Правила з геометрії з практичним їх використанням завдяки опіці Ч. Поточького... використані в школах в липні місяці..." Вінсента Іваницького (Львів, друк. Й. Піллера, (1780—1786)); праці, автори яких намагались охопити весь матеріал певної галузі математики: "Військове мистецтво з загальними правилами математичного пізнання..." Йозефа Козловського (Львів, друк. коллег., 1744), "Загальне математичне пізнання..." (Львів, 1749), "Курс математический мореходный госп. Безу: перевод с французского языка Ч. 1—2" Е. Безу (Миколаїв, 1800), "Полный курс математики..." Сори (абата) (Миколаїв, 1800)); наукові дослідження окремих проблем математики: "Проблеми математики..." (Львів, друк. коллег., 1753), "Тригонометрія в небесній механіці..." Руд'єра Босковича (Львів, друк. А. Піллера, 1780), "Дисертація про вимірювання найдрібніших ліній і частин..." Ігнатія Мартиновича (Львів, друк. Й. Піллера, 1784), "Нова теорія розрахунку помилок по відношенню до вибору положень тригонометричних функцій" Йоганна Гольфельда (Львів, друк. Піллера, 1791) та ін.; праці з математики для практичного ужитку: "Правила геометричні з їх практичним використанням..." Тадеуша Свежавського (Почаїв, 1779), "Загальні питання розрахунку лінії горизонту під час підйому на вершині гір та холмів..." (Львів, друк. Піллера, 1785) та ін. Кожному з цих рівнів відповідав і певний тип, жанр і навіть форма книги. Диференціації типів наукової літератури "ставив перешкоди" сам розвиток науки, який проходив ще при певній єдності поглядів, синкретичності світосприйняття, становленні наукового погляду (що було невід'ємним від навчання і популяризації науки) та при певних особливостях практичних потреб [5, с. 14—15].

Таким чином, можна констатувати, що ті проблеми, які були порушені в природничих, технічних та медичних науках в Україні у XVIII ст., знаходили відповідне місце в тематичному репертуарі видань, які друкувались на її території. Поява значної кількості видань природничо-наукової тематики у XVIII ст. в Україні відбивала нові напрями використання і функціонування в суспільстві наукової літератури. Зокрема, це свідчить про те, що природничо-наукова думка в Україні почала виходити з рамок "персональних лабораторій" видатних діячів науки на міжнародний науковий рівень, арену суспільного використання досягнень науки, природничі науки в Україні розвивались у загальному русі розвитку європейської природничо-наукової думки. Незважаючи на те, що більшість книг аналізованої тематики відповідали характеру місцевих потреб, окремі видання набували міжнародного значення, а деякі праці українських вчених або тих, хто працював в Україні, стали значним внеском у розвиток європейської науки (наприклад, праці Еразма Сікста, Ігнатія Богатка, Анджєя Крупінського та ін.). Звичайно, нау-

кова думка в Україні в основному спиралась на європейську природничо-наукову літературу. Вітчизняне книгодрукування з природничих наук, з одного боку, задовольняло суспільні потреби в ній, з іншого — частково відбивало рівень розвитку природничих наук в Україні, окрім того, що видання цього спрямування були засобом спілкування між вченими. Тематична та жанрово-типологічна синкретичність літератури відображала відповідний стан розвитку науки і техніки, певну невизначеність цільового призначення. Формування навчальної книги залежало від діяльності закладів освіти. Виробнича книга поступово виділялась з навчальної з розвитком виробництва. Видання тієї чи іншої галузі природничих наук мали свої особливості, наприклад, у галузях медицини та ветеринарії більшість з них були у вигляді рекомендаційно-практичних порадників, у працях з математики переважали навчальні посібники, з фізики — наукові праці у вигляді трактатів, описів дослідів та повідомлень. Поступово відбувався розвиток самих видів, типів та жанрів літератури цього спрямування. Так, у підручниках намічався перехід від простого опису правил до викладення систематичного курсу певної галузі науки.

Генезис та розвиток природничо-наукової і технічної книги в Україні у XVIII ст. відбувався відповідно до загальних закономірностей і загальносвітових тенденцій еволюції наукової книги (відповідність її тематики, змісту рівню розвитку науки, техніки, освіти, суспільним потребам; залежність кількісних показників друкування природничо-наукової та технічної літератури від масштабів і темпів розвитку природничих наук і виробництва; зв'язок жанрово-типологічної диференціації природничо-наукових видань і способів опису природничо-наукових знань та ін.) [15, с. 280—283]. Однак через відсутність територіальної єдності, власної державності, за наявності складних, неоднозначних історичних умов відбувалось деяке відставання розвитку сфер науки, освіти та книгодрукування порівняно з іншими країнами Європи [4, с. 19].

Вивчення тенденцій його розвитку дало змогу зробити висновок, що, починаючи з середини XVIII ст., у різних регіонах України зростала суспільна потреба у підготовці і виданні книг природничо-наукової тематики. В останню третину століття відбулось підвищення темпів їхнього випуску та збільшення масштабів функціонування в суспільстві. Обсяг друку та ступінь використання цих книг в окремих регіонах України залежали від політики урядів пануючих держав у галузі книговидавництва, рівня та характеру організації виробництва, науки, освіти, практичних потреб населення певної місцевості. Внаслідок таких чинників сприятливіші умови для розвитку природничо-наукового книгодрукування склалися на Правобережній та Західній Україні з центром у Львові. Дослідження видань аналізованої тематики, надрукованих на території України у XVIII ст., показало, що упродовж XVIII ст. відбувався поступовий перехід від синкретичних характеристик жанрово-типологічного складу до диференціації тематичних та видових ознак, що залежало від розвитку природничо-наукових і технічних знань, цільового та функціонального призначення видань. Наприкінці XVIII ст. спостерігається певна спеціалізація друкарень щодо випуску літератури природничо-наукової тематики, а отже наукова думка в Україні другої половини XVIII ст. почала виходити на рівень тогочасних досягнень науки і розвиватись у загальноєвропейському контексті [6, с. 29].

Аналіз тематичного складу природничо-наукових і технічних видань дав можливість встановити, що протягом XVIII ст. на території України було надруковано 50 видань з медицини і ветеринарії, 18 — з математики, 16 — з географії, 14 — з фізики, 10 — з сільського господарства, 9 — з техніки, 5 — з хімії, 4 — з астрономії, 12 — багатогалузевих видань. За типами їх можна умовно розподілити на: наукові

— 56, навчальні — 33, виробничі — 38, довідкові — 11. Жанрово вони представлені практично-рекомендаційними порадами — 26, навчальними посібниками і підручниками — 17, описами досліджень — 16, трактатами — 10, оглядами з певної галузі науки — 10, дисертаціями — 8, тезами — 8 та ін. За мовною ознакою природничо-наукові видання розподілилися таким чином: 65 — польською мовою, 46 — латиною, 12 — російською, 11 — німецькою, 3 — французькою, 1 — кирилицею, деякі були двомовними.

Природничо-наукова і технічна книга в Україні у XVIII ст. подавала відомості про досягнення наук, слугувала засобом освіти, наукової діяльності та виробництва, розширювала світогляд читачів. Розповсюдження природничо-наукових і технічних книг та збільшення кількості їх читачів сприяло розвитку ідей Просвітництва, систематизації знань, диференціації природничих і технічних галузей наук, створенню у майбутньому нових вищих та середніх навчальних закладів, заклало підвалини для формування творчої інтелігенції та подальшого розвитку наукової думки. На основі дослідження зроблено висновок, що розвиток природничо-наукового книгодрукування, тематичні та жанрово-типологічні особливості видань залежали від специфіки суспільних умов та практичних потреб сфер виробництва, освіти, науки.

Список використаної літератури

1. Nowak T. Cztery wieki polskiej książki technicznej, 1450—1850 / T. Nowak. — Warszawa, 1961 : PWT. — 360 s.
2. Zbikowska-Migon A. Książka naukowa w kulturze polskiego oświecenia / A. Zbikowska-Migon. — Warszawa ; Wrocław : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1977. — 193 s.
3. Zbikowska-Migon A. O potrzebie badań nad kształtem edytorskim polskiej książki naukowej XVIII—XIX wieku z perspektywy funkcjonalności publikacji / A. Zbikowska-Migon // Od książki dawnej do biblioteki wirtua — przeobrazenia bibliologii polskiej / Anna Zbikowska-Migon. — Toruń, 2009. — S. 165—186.
4. Зелінська Н. Українська наукова книга XIX ст. як об'єкт національної бібліографії : (спроба іст.-типол. визначення) / Н. Зелінська // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф., 25—26 серпня 1995 р. — Львів, 1996. — С. 17—33.
5. Зелінська Н. Українські трактати XVI—XVIII ст.: проблеми типологічного, жанрового та стильового синкретизму / Н. Зелінська // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. — 1998. — Вип. 2. — С. 7—15.
6. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан : навч. посіб. / Н. В. Зелінська. — Львів : Світ, 2002. — 268 с.
7. Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми / С. Кулешов. — К. : УкрІНТЕІ, 1995. — 190 с.
8. Соколов В. Ю. Видання друкарні Львівського єзуїтського колегіуму з природничих та технічних наук у XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 9. — С. 25—29; Соколов В. Ю. Видання з природничих наук та техніки друкарні Піллерів у Львові в останній третині XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. — 2001. — № 9. — С. 42—49; Соколов В. Ю. Книгодрукування з медицини та ветеринарії в Україні у XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. — 2003. — № 7. — С. 31—37; Соколов В. Ю. Поширення знань з хімії та розвиток галузевого книгодрукування в Україні у XVIII ст. / Віктор Соколов // Історія української науки на межі тисячоліть. — 2010. — Вип. 47. — С. 219—233; Соколов В. Ю. Розвиток громадянського книгодрукування з природничих наук в Україні у XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 8. — С. 21—26; Соколов В. Ю. Розвиток книгодрукування з техніки в Україні у XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 2. — С. 32—34; 2000. — № 3. — С. 33—35; Соколов В. Ю. Соціально-економічні та культурно-освітні чинники функціонування природничо-наукової і технічної книги в Україні у XVIII ст. / Віктор Соколов // Вісник Книжкової палати. — 2002. — № 11. — С. 35—39; 2002. — № 12. — С. 31—33; Соколов В. Ю. Тенденції розвитку книгодрукування та головні шляхи розповсюдження книг в Україні у XVIII ст. / Віктор Соколов // Бібліотечна планета. — 2003. — № 1. — С. 9—12
9. Кулешов С. Періодизація історії української природничо-наукової та технічної книги / С. Кулешов // Збірник наукових праць / Київ. держ. ін-т культури. — 1994. — Ч. 2. — С. 62—75.
10. Кулешов С. Развитие документальных источников научной информации : (ист.-типол. анализ) : Генезис новой научной литературы и формирование системы ДИНИ / С. Кулешов. — К. : [б. и.], 1990. — 46 с.
11. Кулешов С. Г. Документознавство. Історія. Теоретичні основи / С. Г. Кулешов. — К. : [б. и.], 2000. — 161 с.
12. Маркушевич А. И. Эволюция научной книги в Западной Европе // Пятьсот лет после Гутенберга (1468—1968) : статьи, исследования, материалы / ред.: Е. Лихтенштейн, А. Сидоров — М., 1968. — С. 239—286.
13. Леонардо О. История научной литературы на новых языках. Т. 3. Галилей и его время / Леонардо Ольшки. — М. ; Л. : Гос.тех.-теорет. изд-во, 1933. — 324 с.
14. Тюлицев Д. В. Книгоиздательская деятельность Петербургской академии наук и М. В. Ломоносов / Д. В. Тюлицев. — Л. : Наука, 1988. — 280 с.
15. Черняк А. Я. История технической книги : учебник / А. Я. Черняк. — М. : Книга, 1981. — 318 с.
16. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій : [монографія] / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне : [б. в.], 2001. — 437 с.
17. Швецова-Водка Г. Типологія книги : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. культури і мистецтв / Г. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. ін-т культури. — К. : Кн. палата України, 1999. — 68 с.
18. Швецова-Водка Г. Н. Общая теория документа и книги : учеб. пособие / Г. Швецова-Водка. — М. : Рыбари ; К. : Знання, 2009. — 487 с.
19. Шурыгина И. Л. Жанры научной литературы : конспект лекций / И. Л. Шурыгина. — М. : МПИ, 1986. — 31 с.

Характеризуються головні тенденції, особливості розвитку книгопечатання в області естетичних наук і техніки, аналізуються характерні риси і закономірності формування жанрово-типологічного і тематичного складу естетичнонаукових видань і головні етапи їх видання в Україні в XVIII ст.

Main tendencies are characterized, features of development of book-printing from natural science and technique, the personal touches and conformities to law of forming are analyzed zhanrovo-tipologichnogo and thematic composition naturally scientific editions and the main stages of their edition in Ukraine in XVIII.

Надійшла в редакцію 25 червня 2013 року